

Zuzana Vítková: *Gnostický Adam. Stvoření člověka a rajský příběh podle setovské mytologie*

Herrmann & synové, Praha 2017, 197 s.

Publikace Zuzany Vítkové představuje gnostickou interpretaci prvních pěti kapitol starozákonní knihy Genesis, jak je podána zejména ve spisech řazených k tak zvané setovské gnózi. Gnóze byla spíše než svébytný náboženský směr určitá duchovní tendence či způsob nazírání světa, který se objevil v prvních dvou stoletích po Kristu. Jeho stoupcem se přitom v mnoha případech za gnostiky ani sami nepovažovali, tento termín zavedli až pozdější křesťanští hereziologové jako vnější označení pro duchovní proudy a skupiny, které pokládali za své věroučné protivníky a konkurenty. V jejich očích byl gnostikům společný důraz na spásné poznání, jež se týkalo pravého charakteru světa a místa člověka v něm: v gnostické perspektivě stojí proti sobě na jedné straně nepoznatelný transcendentní bůh a s ním spřízněný stvořený člověk, který nese jeho podobu a má skrze svou duchovní část podíl na božském, na druhé straně je pak mocný stvořitel, většinou zvaný demiurg, jenž přímou vazbu na pravý božský svět naopak postrádá, a jedná vůči člověku nepřátelsky. Bylo by nicméně nesprávné chápat toto napětí přespříliš dualisticky: pravý bůh má vždy jednoznačnou převahu, a též demiurgem stvořený svět je sice hmotné, temné a zrádné místo či vězení duší, ovšem na druhou stranu je v důsledku božího záměru strukturován jakožto nápodoba vyššího světa tak, aby člověk měl možnost se jeho prostřednictvím rozpomenout

na svůj pravý původ a duchovně se probudit. Nutnou podmínkou takového probuzení je ovšem spásná znalost či poznání, které si člověk sám osvojit nemůže: jeho předání či alespoň prostředkování se děje božským zásahem.

Gnostickým autorům, s jejichž spisy se moderní bádání mohlo seznámit ve starobylých koptských překladech díky šťastnému nálezu v egyptském Nag Hammádí z roku 1945, byla hlavním pramenem jejich úvah řecká *Septuaginta* (nazývaná některými učenci prvním kompletním předkřesťanským komentářem ke Starému zákonu), a z ní pak zejména kniha *Genesis*, především samotný její začátek se dvěma příběhy o stvoření člověka. Pro gnostickou interpretaci je přitom charakteristický určitý paradox: na jedné straně je to hyperkritičnost, nedůvěra až podezřívavost, že starozákonní text byl úmyslně zatemněn, překroucen a zfalšován tak, aby zakryl existenci pravého boha a na jeho místo dosadil demiurga, na druhé straně je to ale až obsedantní potřeba se s textem opakovane vyrovnávat a hledat v něm drobné stopy či náznaky, které by umožnily odhalit jeho pravý význam. Na rozdíl od jiných raně křesťanských heterodoxních autorů, jako byl například Markión, se gnostici sice nikdy neuchýlili k tomu, že by Starý zákon jako celek odmítli, nicméně jejich exegeze obrací text jakoby naruby: pro gnostiky tak například Hospodinův výrok „já jsem Bůh žárlivý (Ex 20, 5)“ znamená, že musí nutně existovat ještě nějaký jiný bůh, na kterého starozákonní Hospodin může žárlit.

Učenci v této souvislosti hovoří o tak zvaném gnostickém obratu, tedy vědomém a systematickém odvratu nejen od běžné starozákonní exegeze, ale i od židovské náboženské tradice vůbec. Není ovšem

jasné, kde a v jakých historických souvislostech k takovému obratu prvně došlo. Část badatelů je přesvědčena o tom, že gnóze je svědectvím hluboké vnitřní krize judaismu, kdy se určitá část jeho stoupců (možná v souvislosti s porážkou židovských povstání) domnívala, že je jejich bůh opustil či podvedl; počátek gnostické exegeze je potom spojován s heterodoxními židovskými skupinami v Palestině, Samařsku či Zajordání, popřípadě s helenizovanými židy v antických velkoměstech. Jiní učenci ovšem upozorňují, že nemáme k dispozici žádný text, který by dokládal existenci předkřesťanské či křesťanstvím nijak neovlivněné, čistě židovské gnóze. Tito badatelé, k nimž se připojuje i sama autorka, považují za pravděpodobnější, že prvními gnostiky byli filosoficky vzdělaní nežidovští křesťané, a gnóze vznikla z okrajových proudů rodícího se nového náboženství. Toto stanovisko lze v dochovaných textech doložit zřetelnou tendencí vzájemně propojovat a harmonizovat židovskou a řeckou, zejména pak středoplatónskou tradici, jejíž pojmový aparát umožňoval gnostikům ztotožnit starozákonního stvořitele s platónským demiurgem a dobrého neznámého boha s transcendentním prvním božstvem; rozlišení ideální a hmotné roviny jsoucna dále umožňovalo podržet jednotu a souvislost tohoto transcendentního boha a tělesného člověka. Výsledkem takové syntézy bylo nanejvýš originální mythologéma o původu zla a chaosu ve světě, či přesněji specifická teodicea, která na jedné straně umožňovala zachovat dobrého, omniscientního a onipotentního boha, na druhé straně ale též uspokojivě vysvětlovala *conditio humana* tváří v tvář existenci strukturálního kosmického zla a nijak nezaslouženého utrpení.

V podrobnostech řešení těchto otázek se jednotlivé gnostické skupiny či školy značně lišily: autorčin zájem se soustřeďuje zejména na proud, který německý učenec H.-M. Schenke v šedesátých letech minulého století nazval setovská gnóze. Bylo by nesprávné představovat si ji jako společenství stoupců, kteří by se účastnili společného rituálu a zastávali obdobnou teologii. Jedná se spíše o shodné rysy, tendence či důrazy v některých gnostických textech, které učenci z dochovaného korpusu vyčleňují a nazývají setovskými spisy: autorka pracuje zejména s *Tajnou knihou Janovou*, traktátem *Podstata archontů* a se setovsku gnózi spřízněným spisem *O původu světa*. Společná jim je zejména úcta k postavě Adamova syna Sétha, kterého shodně pokládají za nebeského spasitele a duchovního otce gnostiků; dále koncepce duchovní oblasti, kterou zabydluje božská trojice Otec–Matka–Syn, z nichž emanují další božské aióny; její protějšek představuje nižší oblast, kde sídlí zlý demiurg jménem Jaldabaót a jemu podřízení andělé zvaní archonti (od *arché*, tj. vlády nad nižším světem). Společný kosmický mythos pak ústí do obdobné soteriologie.

Typickým rysem gnostických teologií, který se ovšem neomezoval pouze na setovskou gnózi, byla nauka o božstvu jménem Člověk. Podle zpráv křesťanských otců takto některé gnostické skupiny nazývaly nejvyššího transcendentního boha, nicméně v dochovaných setovských textech o tom žádná zmínka není. Východiskem podobné představy je úvaha, že pokud byl člověk podle Genesis stvořen jako teomorfni, musí tedy bůh být nutně antropomorfni. Spekulace dále živil septuagintní překlad Gn 1, 26, kde se uvádí, že člověk byl stvořen *podle našeho obrazu a podle*

podoby, přičemž množné číslo zde podněcovalo k úvahám, zda boží podoba byla člověku vtištěna přímo, či prostřednictvím určitých mezičlánků, emanací nejvyššího boha. Gnostická exegeze se též soustředila na septuagintní překlad Gn 1, 3 (*Budiž světlo!*), kde řecké slovo ΦΩΣ znamená s průtažným přízvukem světlo, ovšem s přízvukem ostrým též muž: ve starověkých rukopisech se přitom přízvuk neuváděl. Gnostikové na tomto základě ztotožňovali prvotní světlo s obrazem Prvního člověka, který zářil ve vodách (viz níže).

Podle *Tajné knihy Janovy* byl androgynní první Člověk první hypostazí a současně obrazem nejvyššího boha (Otce veškerenstva, Monády), jeho jméno bylo Matka–Otec Barbeló, jiné setovské spisy ovšem první emanaci ztotožňují přímo s nebeským či světelným Adamem. Důvodem emanace první hypostaze byla touha Otce veškerenstva stvořit obraz, v němž by mohl sám sebe kontemplovat a podělit se tak o své světlo. Podle této první hypostaze byl později stvořen i Adam pozemský, což je další argument pro představené emanační schéma: pokud byl Adam stvořen podle božího obrazu, musí bůh nutně nějaký obraz mít.

Třetí hypostaze setovského systému (poslední bytost první triády) se jako jiskra světla rodí z Barbeló, která počala, když na níž Otec veškerenstva pohlédl. Třetí hypostaze je zvána Samozrozený či nebeský Kristus, z něhož dále vzešla čtveřice gnostických andělů zvaných osvětitelé, k nimž se pojí komplementární ženské božské postavy, s nimiž vytvářeli čtyři dvojice zvané syzygie; jako poslední bytost ve čtvrtém aiónu pak povstala Moudrost (Sofia). Úlohou nebeského Krista je prostředkovat mezi vyšší a nižší oblastí,

působit v hmotném světě, a v neposlední řadě je též otcem pokolení Séthova, tedy duší svatých, pravděpodobně nebeských předobrazů jednotlivých duší gnostiků.

Spiritus agens dalšího děje je Moudrost, která se rozhodla, že ze sebe sama cosi zrodí; jelikož se ovšem jednalo o svévolné rozhodnutí a k procesu zrození nebyl přizván partner z její syzygie, narušil se tím božský řád a kontinuita jednotlivých emanací: plod Moudrosti byl proto jí samé nepodoben, když měl vzhled hada s tváří lva. Zrodil se tak Jaldabaóth, kterého setovská gnóze nazývala též Saklas (aramejsky hlupák) či Samael (slepý bůh). Jaldabaóth si následně přivlastnil část světla své matky (tato substance v něm ovšem zůstala duchovně neprobuzena vyjma svého stvořitelského potenciálu), odešel do dolního světa, který se stal jeho královstvím, a v parodické nápodobě božího stvořitelského díla si vytvořil nové aióny: celkem dvanáct mocností – archontů či andělů se zvířecími tvářemi, z nichž sedm ustavil jako vládce sedmi planetárních sfér a zbylé jako vládce hlubin podsvětí. Sám se prohlásil nejvyšším králem a bohem. Moudrost zbavená svého světla se nyní nemohla vrátit do vyšší božské oblasti a uvízla v určitém mezisvětí, a to do té doby, dokud své světlo, které jí její syn zcizil, nezíská zpět: jeho opětovné získání je důvodem ke stvoření pozemského člověka a též cílem dějin spásy.

Bezprostředním podnětem stvoření člověka bylo Jaldabaóthovo rouhání, když se označil za jediného pravého boha: božský svět se rozhodl zjevením skutečně boží podstaty jednak uvést toto chvástání na pravou míru a jednak demiurga potrestat: na rozdíl od stvoření demiurga je tak stvoření člověka, ač je uskutečněno archonty, přesto výsledkem vyššího božského úradku.

Stvoření člověka započalo zjevením či zrcadlením božské podoby v hmotném světě, jež bylo doprovázeno zvěstujícím slovem. Božská podoba se zrcadlila ve vodách chaosu, popřípadě jako v *Tajné knize Janově* v jakýchsi nebeských vodách, a to se zřejmou aluzí na Gn 1, 2, kde se duch boží vznáší nad vodami. Archonti byli tímto duchovním obrazem fascinováni a zahofeli k němu prudkou touhou, sami byli ovšem duševní a proto neschopni charakteru podoby porozumět: zaměňovali ji za tělesný obraz, jehož se snažili zmocnit. V některých setovských spisech má toto zjevení ovšem i pozitivní aspekt, když jeden z archontů Sabaóth prozře, kaje se a zahrne svého otce: vystupuje dále jako spravedlivý bůh a představuje to dobré, co gnostici nacházeli v postavě starozákonního Hospodina.

Setovské spisy explicitně neuvádějí, čím podoba se archontům zjevila; autorka se přiklání k tomu, že nejpravděpodobněji se jednalo o podobu Barbeló, která je ovšem sama obrazem neviditelného a neuchopitelného transcendentního boha a v některých setovských spisech je zvána též prvním Člověkem. Jedná se tedy nikoliv o podobu nejvyššího boha, ale pouze o obraz jeho obrazu: božská bytost sama do hmotného světa nesestupuje.

Archonti se rozhodli tuto podobu polapit a uvěznit ve svém výtvoru a tak ji ovládnout a zmocnit se jí. Nicméně ve své nevědomosti a zaslepenosti si neuvědomili, že tím pouze plní vyšší božský úrdek, jehož záměrem je zostudit a demaskovat je jako falešné bohy. Podle některých setovských textů vytvarovali člověka z prachu země, aby odpovídal jak této zjevené podobě, tak i obrazu jejich vlastních těl, a následně ho nastavili podobě božské bytosti tak, aby ji nalákali. Nevědomky tak použili

podobnou lest, kterou božská oblast nalíčila na ně samé.

Obraz, podoba a tvar jsou klíčové pojmy setovské gnóze: zatímco tvar by odpovídal nejspíše konkrétnímu tělesnému vzhledu, podoba je podle autorky mnohem více duchovní vtisk: demiurg, jelikož byl stvořen nenáležitě, podobu své matky nepodědil; Adam, který byl stvořen tak, že tuto podobu má, je spřízněn s vyšším světem a demiurga proto převyšuje, jakkoliv nese též obraz archontů (viz exegeze Gn 1, 26 výše). Nicméně sama podoba ještě neznamená, že je v jejím nositeli obsažen duchovní prvek (a též duše), je to pouze nutná, ovšem nikoliv postačující podmínka ke spáse.

Hmotný Adam byl androgynní jako archonti i sama Barbeló, přičemž je ovšem třeba rozlišovat androgynitu, která odkazuje k vnitřní jednotě a nerozpolcenosti, a hermafroditismus, jenž znamená simultánní vybavenost obojími pohlavními orgány. V *Tajné knize Janově* je podrobně vyloženo, že Adamovo látkové tělo vytvářela společně celá sedmice archontů, přičemž každý z nich dostal na starost jednu jeho část. Vzhledem k tomu, že archonti jsou současně i vládci planetárních sfér, je tak ustavena jakási astrologická fyziognomika, která jednotlivým částem lidského těla přiřazuje konkrétní planetu, pod jejímž vlivem se nachází. Taková korespondence se nazývá melothesie a A. J. Welburn ji v daném případě rekonstruuje následovně: Měsíc – kosti, Merkur – šlachy, Venuše – maso, Slunce – morek, Mars – krev, Jupiter – kůže, Saturn – vlasy. Pořadí melothesie odpovídá postupu vytváření Adamova těla, které postupovalo zevnitřku směrem ven. Současně ovšem přímo v těle vznikají činnosti archontů daimóni, kteří vládnou jednotlivých emocím či vášním, z nichž

nejdůležitější je čtveřice požitek, touha, zármutek a strach.

V *Tajné knize Janově* archonti nemožnou vytvořené tělo oživit, dokud k nim nesestoupí Samozrozený, nebeský Kristus a jeho čtyři andělé, již demiurgovi poradí, aby do Adama vdechl světelnou substanci, kterou zcizil své matce Moudrosti. Demiurg je poslechne a Adama tak skutečně ožíví, nedohlédá již ovšem, že je to součást vyššího božského plánu, jehož cílem je demiurgova diskreditace a návrat duchovního prvku do vyšší oblasti, kam patří. V otázce oživení hmotného Adama se setovské traktáty rozcházejí: podle *Podstaty archontů* se archontům sice podaří pozemského člověka oživit, nicméně již ho nedokáží napřímit: Adama, který se plazí jako červ, ze země pozvedne až nebeský duch, který k němu přistoupil z vyšší oblasti. Podobné rozpory panují též v otázce duše, jejího původu a charakteru: traktát *O původu světa* uvádí, že duše je nebeského původu, popř. pochází od dobrého archonta Sabaótha, podle *Podstaty archontů* pochází naopak od demiurga a v *Tajné knize Janově* je provedena určitá syntéza, když na jedné straně připouští její stvoření archonty, na straně druhé ovšem hovoří o duších svatých nacházejících se ve třetím aiónu nebeské oblasti, kterými je třeba zřejmě rozumět archetypy duší gnostiků. Nicméně duše samotná k plnohodnotnému lidskému životu nestačí: vždy musí přistoupit duchovní prvek, ať již přímo, či prostřednictvím demiurga, který člověku předává to, co sám zcizil: proces oživování člověka má proto v setovské gnózi několik různých fází.

Duchovní světlo, které září skrze oživeného hmotného Adama, vznítí v archontech žárlivost a možná též pochopí, že byli oklamáni. Z tohoto důvodu se rozhodnou

Adama svrhnout do hmotného světa, což *Tajná kniha Janova* označuje jako další stvoření či znovustvoření a v tomto smyslu pak interpretuje druhý příběh o stvoření z knihy *Genesis*. Archonti se pokoušejí Adama podrobit a zlomit tím, že ho obalí hmotným tělem jako poutem zapomnění, zasejí do něj sexuální touhu a slibují mu rajskou zahálku: jejich nástroji jsou tedy tělesnost, sexualita, vyhnanství a emoce.

Archonti umístili Adama do pozemského ráje, který setovská gnóze chápala různě: traktát *O původu světa* uvádí, že ráj byl stvořen už třetího dne, tedy dříve než nebeská tělesa, a představuje určitou prostřední oblast, jež sice není součástí vyššího světa, nicméně stojí mimo čas a dosah planetárních sfér. Podle *Tajné knihy Janovy* ráj vytvořili naopak archonti až po stvoření Adama a jedná se o čisté pozemské místo.

Značná pozornost byla věnována oběma rajským stromům. Z knihy Gn 3, 6 víme pouze to, že plody stromu poznání jsou lákavé na pohled a vypadají chutně, rabínská tradice později ztotožňovala tyto stromy nejčastěji s vinnou révou, etrogem, fíkovníkem či pšenicí. Spis *O původu světa* je považuje za nebeské živé bytosti, přičemž strom života přirovnává k věčně zelenému cypřiši nesoucímu ovšem vinné hrozny, zatímco strom poznání je prý podoben fíkovníku a datlovníku. Ztotožnění fíkovníku se stromem poznání bylo tradiční a vychází z Gn 3, 7, kde Adam a Eva zakrývají svou nahotu právě fíkovými listy. V *Tajné knize Janově* nejsou oba stromy rovnocenné: strom života je zde stromem archontů, kteří ponoukají Adama k tomu, aby z něj jedl, a tím ho zavlékají do tělesných rozkoší, aby ho ještě více svázali s tělem; v pozadí této úvahy je lidová etymologie dávající do souvislosti *tryfě* (potěšení) a *trofě* (jídlo).

Podle traktátu *Podstata archontů* je v božím plánu, aby Adam ze stromu poznání pojedl navzdory tomu, že mu to archonti zakazují. Archonti se nejprve pokusí vyjmout z Adama duchovní prvek a tak stvoří duchovní Evu: z Adama se opět stane pouze bytost duševní, nicméně Eva k němu přistoupí a ožíví ho. Archonti vůči ní zahoří prudkou touhou, ale duchovní Eva se před nimi skryje právě do stromu poznání a archontům zanechá pouze svůj stín, tělesnou Evu, s níž tito obcují. Duchovní prvek je zřejmě nadán mimořádnou mobilitou, jelikož v dalším okamžiku na sebe bere podobu hada – učitele, který poradí prvnímu tělesnému páru, aby pojedl ze stromu poznání, což má přesně opačný důsledek, než kterým demiurg vyhrožoval: páru se dostane spásného poznání a tedy života, což je pravý opak smrti, která přichází až poté, co je archonti ze zášti a závisti vyženou z ráje. V pojednání *O původu světa* je had – učitel nikoliv duchovní Eva, ale zvláštní božská bytost moudřejší než všichni archonti, zvaná též *thérion* (zvíře).

I v *Tajné knize Janově* se archonti pokusí vyjmout z Adama duchovní prvek, a sice tak, že na něj sešlou mráкотu (*extasis*), čili zaslepenost, nicméně pokus se jim vymkne z ruky, když stvoří Evu. Adam tak dostane svůj protějšek téže podstaty a skrze Evu se opět rozpomene na svou pravou podobu a svůj božský původ. Had je v tomto spisu nicméně prezentován odlišně, a to jako svůdce a služebník archontů, jenž dvojici ponouká, aby okusila ovoce ze stromu života archontů, které je zde interpretováno jako sexuální touha (*touha po setbě*). Jeho protihráčem je gnostický Ježíš, který v podobě orla naopak nabádá dvojici, aby ochutnala spásné plody stromu poznání.

Není explicitně řečeno, jak s těmito protichůdnými radami první pár naložil, když však přistupují ke stromu poznání, jsou už oba dle textu padlí, ačkoliv i zde autorka uvádí, že toto označení možná neznámá více, než že se nacházejí v hmotném světě. Nicméně tím, že jsou vyhnáni z ráje a odsouzeni k životu v hmotném světě, patří k jejich *conditio humana* sexualita, jež je v optice *Tajné knihy Janovy* spjata se stromem života.

Ochutnání plodů stromu poznání v setovské gnózi první lidi z moci archontů nevysvobozuje a jejich postavení ve světě se na první pohled příliš nemění. Obdobně i následné prokletí archontů ovšem podle setovských spisů postrádá razanci, kterou nacházíme v knize Genesis, jelikož postihuje pouze to, co je hmotné či duševní; duchovní část archonti proklít nemohou a kletba se tak obrací pouze k tomu, co sami stvořili, čili v posledku proti nim samým. Prokletí je přitom podáno jinak než ve Starém zákoně, kde Hospodin proklíná hada (Gn 3, 14) a zemi (Gn 3, 17), první pár nicméně zůstává ušetřen. V *Podstatě archontů* je prokleta Eva a had, země však nikoliv; v traktátu *O původu světa* jsou naopak prokleti úplně všichni: had, Adam, Eva, jejich děti i země. V *Tajné knize Janově* potom není proklet had, jelikož zde stojí na straně archontů jako jejich pomocník.

Spisy setovské gnóze vyvíňují Adama a Evu z prvotního hříchu: pád nebyl důsledkem svobodného rozhodnutí postavit se proti Hospodinově záповědi, nýbrž byla to pomsta závistivého demiurga a archontů, již se jimi cítili ohroženi. Požití plodu ze stromu poznání pak chápou jak právoplatnou vzpouru, která přinesla spásné poznání umožňující nahlédnout z náležitých perspektiv stávající *conditio humana*,

nevymanilo ovšem lidstvo definitivně z moci a vlivu archontů, k tomu může dojít až v eschatologické budoucnosti, k níž byl zatím učiněn pouze první krok.

Monografie Zuzany Vítkové je po mém soudu cenná zejména z toho důvodu, že se nejedná o obecný přehled gnostických směrů a jejich teologie, jichž je v češtině již několik k dispozici, nýbrž o hlubší výklad důležitých významných motivů v rámci jednoho proudu gnostického myšlení, který je založen na podrobné filologické analýze primárních textů. Ačkoliv je její téma takto striktně omezeno, podobně koncipovaná studie skýtá zajímavý vhled do gnostického myšlení zevnitř, a tak umožňuje velmi dobře porozumět jedinečnosti a specifčnosti tohoto nadmíru zajímavého a inspiračního duchovního směru, než by dokázala leckterá obecněji laděná a šířeji zaměřená publikace.

Krom nesporné lingvistické erudice autorky je třeba dále vyzdvihnout minimálně dva momenty, které považuji za zajímavé a originální: jednak je to opakovaně zdůrazňování značného kosmického i antropologického optimismu, který je v setovských spisech na řadě míst nesporně přítomen, což do značné míry boří zavedené klíše o bytostném pesimismu a anti-kosmičnosti gnostického myšlení. Za stejné pozoruhodné potom považuji předvedení řady komických a směšných motivů, které setovské spisy obsahují. Při čtení duchovních textů platónské či křesťanské provenience z této doby máme většinou tendenci pojímat je smrtelně vážně, aniž bychom brali na zřetel, že jejich žánr je začasťe nízký, tj. jedná se o směs tragédie a frašky, když tragické v sobě obsahuje určitý prvek komického a naopak. Ostatně řada problematických a obtížně interpretovatelných

míst, které lze nalézt v kanonických posvátných textech, dává z takové perspektivy též výrazně lepší smysl.

Josef Kružík

Fakulta humanitních studií UK Praha
Josef.Kruzik@fhs.cuni.cz

Katherine Verdery: *My Life as a Spy. Investigations in a Secret Police File*

Duke University Press, Durham – London, 2018, 323 s.

Americká antropoložka Katherine Verderyová, která od sedmdesátých let 20. století realizovala terénní výzkumy v Rumunsku, se stala známou zejména díky svým textům o socialismu a postsocialistické transformaci. V roce 2008 se v odtajněném archivu rumunské tajné policie dostala k vlastní složce čítající téměř 3 000 stran. Tento materiál pojala Verderyová jako výzvu k realizaci dalšího antropologického výzkumu, který vyžadoval jak konfrontaci s žijícími osobami, které byly protagonisty jejího spisu, tak snahu najít odpovídající teoretický rámec. Výsledkem je pozoruhodná kniha, která má velmi silný autobiografický základ, místy se blíží „autoetnografii“, nepostrádá emocionální náboj, zároveň je však překvapivě teoretická. Knihu je možné číst jako rekapitulaci výzkumných aktivit Katherine Verderyové spjatých s Rumunskem, osobní zpodobění či snahu o emocionální vyrovnání se se skutečností, že řada jejích blízkých přátel na ni před rokem 1989 donášela tajné policii, stejně jako etnografii tajné policie v Rumunsku a toho, jak sledování formovalo každodenní život a sociální vztahy v zemi.

Verderyová se do Rumunska poprvé dostala v roce 1973 jako postgraduální studentka antropologie, s cílem realizovat terénní výzkum pro svoji dizertační práci zaměřující se na folklor. V úvodu knihy tak sledujeme Kathy, která přijíždí do Transylvánie a nešťastnou náhodou (nevědomým porušením dopravních předpisů) se poprvé dostane do hledáčku místní policie. Od té doby (aniž by to ovšem tušila) získává dvojnici – špiónku, který se v zemi pohybuje za jiným (skutečným) účelem, než je vědecká práce. Sledování pokračuje a její dvojnice jsou postupně označovány různými jmény: Vera, Vanesa, Katy, Verona, či Folklorista. Stejně tak se proměňuje i „skutečný“ účel pobytu Katherine Verderyové v Rumunsku. Jejím cílem je – podle tajných policistů – shromažďování sociopolitických informací, prezentace negativního obrazu Rumunska v zahraničí, špiónáž pro americkou tajnou službu či armádu, podněcování maďarských iredentistických snah či podpora rumunských disidentů usilujících o svržení režimu.

Verderyová nebyla jedinou Američankou, která v zemi působila. Rumunsko totiž v sedmdesátých letech přeorientovalo svou zahraniční politiku a otevřelo se západním (zejména americkým) badatelům. Tato změna byla motivována zejména ekonomickými zájmy země, která hledala nové zdroje i odbytiště pro své výrobky na Západě. Ve stejné době jako Verderyová zde začíná působit tak zvaná rumunská skupina amerických antropologů z Univerzity v Massachusetts pod vedením Johna Cola. Její součástí byli Sam Beck, David Kideckel či Marilyn McArthurová. Tajná policie sledovala všechny, většinou je však nechávala pracovat (jedinou výjimkou byl S. Beck, který byl ze země vyhoštěn,

pravděpodobně proto, že jeho předmětem zájmu byli Romové). Důvodem pro nezasaňování mohla být podle Verderyové snaha nepoškodit mezinárodní vztahy či skutečnost, že sběrem informací v terénu antropologové získávali pro tajnou policii cenná data o životě obyčejných lidí. Američtí antropologové se také mohli stát záminkou pro rumunskou tajnou policii pro vstup do venkovských oblastí, kam se do té doby příliš nedostala.

Verderyová ve své knize sleduje praktiky a způsob myšlení tajné policie, snaží se pochopit logiku sledování, analyzuje způsoby rekrutování informátorů či vztahy mezi funkcionáři a donašeči. Konfrontovala nejen řadu lidí, kteří o ní podávali zprávy Securitate, ale také důstojníky, kteří byli odpovědní za její sledování. Kombinací s osobními příběhy skutečných lidí ukazuje, jakým způsobem byla tajná služba propojena sítí mezilidských vztahů s širší společností. Zpochybňuje paradigma „neviditelnosti“ Securitate, rumunské tajné služby. Podrobnější výzkum totiž ukázal, že z běžných obyvatel téměř každý znal nějakého „tajného“: byli součástí přediva sociálních vztahů. Mezi běžnými občany a příslušníky tajné policie probíhala řada služeb a protislužeb; vzájemně se potřebovali. Úspěšnost Securitate podle Verderyové spočívala právě v tom, že parazitovala na sociálních vztazích. Základem moci, kterou režim měl, nebyl tolik strach, utajení a neviditelnost, jako právě kolonizování sociálních vztahů. V osmdesátých letech, kdy se ekonomická situace v Rumunsku rapidně zhoršila, řada lidí dobrovolně poskytovala informace, protože za to očekávali nejruznější protislužby. Dobrovolně se tak stávali klienty v patron-klientském systému.

Kniha se snaží čtenáři zprostředkovat mnohohlas různých aktérů, využíváním výňatků ze spisu, přepisů odposlechnutých rozhovorů, zpráv informátorů, autorčiných terénních zápisků i názorů jejich rumunských přátel. Verderyová píše čtivě, kniha nepostrádá emocionální hloubku, například když autorka popisuje své poslední setkání s umírajícím přítelem, o němž se dověděla, že na ni donášel tajně policii (a jeho zprávy byly poměrně zničující). Jeho nemoc však zabránila konfrontaci, která mohla vést k určité katarzi, a usmíření bylo třeba dosáhnout bez otevření této bolestivé otázky. Čtení zpráv, které o ní podávali její nejbližší, označuje za nejbolestivější součást studia vlastního spisu vůbec.

Nejzajímavější jsou pasáže, v nichž autorka rozvíjí analogii mezi prací antropologa v terénu a prací tajného policisty. Řada metod a strategií, které Verderyová v terénu používala, totiž tajné službě připomínala vlastní techniky a vyvolávala podezření, že Verderyová prošla profesionálním výcvikem. Shromažďovala sociopolitické informace o místním obyvatelstvu a – slovy tajných policistů, kteří zapisovali zprávy o jejím pohybu v terénu – „využívala lidi k získávání informací“. V terénu se snažila neupozorňovat na svou odlišnost a „splýnout“ s místním obyvatelstvem. Používala také další techniky, které tajné policii připadaly známé: často se vyhýbala odhalování své (americké) identity, používala pseudonymy pro lidi, s nimiž mluvila, a tyto osoby dokonce označovala jako – informátory! Verderyová však poukazuje na to, že přestože tajní policisté v mnohém postupují podobně jako antropologové v terénu, chybí jim jedna důležitá vlastnost: nepodrobují svá zkoumání reflexivní kritice, nezkoumají své vlastní reakce,

nepoužívají – na rozdíl od antropologa – jako výzkumný nástroj své celé já.

Autorka se rozhodla neodhalovat jména svých informátorů, a to ani osob, které se objevují v jejím spisu jako donašeči, či důstojníků tajné služby. Toto pro mnohé kontroverzní rozhodnutí musela opakovaně obhajovat, a to zejména před svým rumunským publikem. Zde se totiž po roce 1989 odsouzení komunistického režimu stalo veřejnou ideologií, a nenáviděná Securitate byla do značné míry jeho symbolem. To vedlo ke konsenzu o tom, že přísluhovači minulého režimu si anonymitu nezaslouží. Verderyová tak, možná překvapivě, projevuje víc empatie a snaží se nalézt porozumění pro rozhodnutí a činy lidí, kteří o ní informovali. Analyzuje tato rozhodnutí v kontextu celé sítě sociálních vztahů, které tito lidé měli v zemi, která byla jejich domovem. Poukazuje na to, že její pozice coby antropoložky v cizí zemi byla v mnohém odlišná od pozice lidí, s nimiž se setkávala. Přes veškerou vřelost, pohostinnost a mnohá přátelství totiž zůstávala v zemi vždy cizinkou, která může kdykoli odejít a jejíž skutečný život se odehrává jinde. Vztah k ní byl pro řadu lidí jen jedním bodem v celé síti vazeb, příběhů, rodinných zátěží či kompromitujících skutečností. Nahlíženo z této perspektivy shledává Verderyová rozhodnutí spolupracovat se Securitate jako srozumitelné. Také tato reflexe vlastní pozice poukazuje na ambivalentní postavení antropologa v terénu, který je vždy zároveň součástí sociálního světa, který zkoumá, ale zároveň stojí mimo něj.

Lenka J. Budilová

Filosofická fakulta UK Praha

Lenka.JakoubkovaBudilova@ff.cuni.cz

Josef Bernard (ed.), Tomáš Kostelecký, Renáta Mikešová, Jiří Šafr, Martin Šimon, Lucie Trlifajová, Jakob Hurrle:
Nic se tady neděje... Životní podmínky na periferním venkově.

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2018, 243 s.

Recenzovaná kniha sestává z dvanácti kapitol. Z nich pak je 1. kapitola prologem, 11. a 12. kapitola epilogem. Kapitoly 2 a 3 tvoří teoretický a metodologický vstup do sedmi následujících kapitol, které představují dílčí studie zaměřené k vybraným tématům sociálních nerovností. Ve všech lze zřetelně sledovat zvolené poslání upřesnit, doplnit, „změřit“ vliv geografického prostředí, respektive rezidenční lokality na pojednávané vybrané téma sociálních nerovností (těmi jsou postavení na trhu práce a příjmy, vzdělání a vzdělávání, mezigenerační mobilita, spokojenost se životem, práce a zaměstnání, rodina a sládkění péče o děti se zaměstnáním, vnitřní migrace a rezidenční segregace).

Široký kolektiv autorů spojuje zájem o problematiku vyjádřenou podtitulem díla. Zřejmým zorným úhlem pohledu je sociální geografie propojovaná se sociologií. Autoři pečlivě a důrazně dbají na to, aby periferní venkov vymezili jak s respektem k již ověřeným datům a na nich postavené typologii J. Musila a J. Müllera, tak s inovativním vhladem reflektujícím soudobé procesy ovlivňující změny v prostorové struktuře České republiky – ekonomickou restrukturalizaci a prostorovou dekoncentrací obyvatelstva. Směřují tak k hlubšímu požití bohatě strukturovaného českého

a moravského venkova. Tímto počinem, jak sami autoři (J. Bernard a M. Šimon) ve 3. kapitole recenzované knihy deklarují, překonávají jednorozměrné pojetí periferií a dospívají k více odlišným typům periferií, jejichž charakteristické rysy jsou relevantní pro nastavování veřejných politik zaměřených na zmírňování sociálních důsledků perifernosti (s. 51), potažmo neoprávněných regionálních nerovností vyžadujících institucionální zásahy.

V prostorové struktuře České republiky tedy vymezili, vedle městského území a neperiferního venkovského území, čtyři typy periferního venkova – periferii typu nezaměstnanost a vyloučení, typu kvalifikace a životní úroveň, typu věk, typu obtížná dostupnost. Řešili při tom metodologickou otázku volby prostorové jednotky a zvolili mikroregionální jednotku, kterou již dříve zkonstruovali jmenovaní autoři Musil a Müller (N=1424). Tuto volbu Bernard se Šimonem provedli nejen se zřetelem k homogenitě/heterogenitě struktury těchto prostorových jednotek, ale i se zřetelem k výzkumné výhodě možnosti zkoumání vývoje daných jednotek ve více než desetiletém horizontu a také s ohledem na praktické hledisko, že velikost (v průměru 50 km²) těchto jednotek dost citlivě zachycuje životní podmínky domácností, respektive podmínky vyskytující se v žitém prostoru většiny obyvatel využívajících dané území a bydlicích v něm (s. 56). Není pochyb o tom, že autoři této kapitoly fundovaně vycházejí z potřebné konceptualizace (viz dále o 2. kapitole) a umně zacházejí s příslušnými technikami sběru a zpracování dat, jak sekundárního, tak primárního původu, a nespokojují se přitom se (snadno) dostupnými databázemi. Vykonstruované čtyři typy venkovských

periferií porovnávají s ostatním venkovským územím a usuzují tak na specifčnost jednotlivých vytvořených typů – je vysoká u typů nezaměstnanost a vyloučení, věk, obtížná dostupnost a nízká u typu kvalifikace a životní úroveň. Hodnoty ukazatelů charakterizujících tento poslední typ perifernosti jsou tudíž dosti podobné pro celek venkovského území, ačkoliv právě tyto ukazatele mají nejvíce odlišné hodnoty ve srovnání s mikroregiony městského území. Autory vytvořená typologie sociálně-prostorové struktury České republiky zobrazuje věrohodně bohatou strukturaci území České republiky ze studovaného úhlu pohledu a svědčí o odborné erudici a spolehlivé práci autorů. Lze vznést jednu pochybnost, která v sobě skrývá jisté podezření nasměrované k autorům vzhledem k jejich případnému mladickému idealismu vloženému do jimi deklarovaného cílového řešení. Vyjádřím ji otázkou. Můžeme předpokládat, že nastavování veřejných politik se bude opírat o takto cizelovanou strukturu problémů spojených s periferizací venkova, které by měly být institucionálně řešeny jednak na ose centrum–mezoúroveň–mikroúroveň a vždy ve spolupráci více rezortů?

Jako méně zdařilý lze posuzovat pokus o upoutávku na recenzovanou knihu zformulovanou jejím názvem „Nic se tady neděje...“ a podpořenou prvním odstavcem v úvodu (1. kapitole). Ten vybírá a předkládá čtenáři čtyři filmy svědčící o chudobě, respektive bídě venkova a deprivaci jeho obyvatel (Venkovský učitel, Díra u Hanušovic, Divoké včely, Václav). Editor připojuje vysvětlení o jedné z možných kulturních reprezentací venkova jako zaostalého místa k žití. Nic proti tomu potud, že text pokračuje v duchu,

který svědčí o tom, že autoři knihy nepodléhají této jednostranné ideologizaci, neboť uvádějí, že je to právě nejednoznačnost kulturních obrazů (nejen) venkova, která je běžnou součástí posuzování sociokulturních fenoménů těmi, kteří je ožívují. V závěrečném shrnutí (11. kapitola) editor navíc upozorňuje na to, že povzdech „nic se tady neděje“ nelze brát doslova (s. 222). Avšak, z druhé strany vzato, když sázíme na sociologickou provenienci, kterou autoři do knihy vkládají, považují za nutné proti názvu vznést námitku. Předpokládám, že autoři znají etiketizační teorii H. P. Beckera a K. T. Eriksona. Mohou si tedy uvědomit sílu nálepkování (*labelling*), jejímž dopadem v našem případě může být, že mnoho těch méně znalých zájemců o obsah Studie svedou právě tím směrem, který autoři nezamýšlejí držet a podporovat. Chybu tedy spatřuji v tom, že výzkumníci, kteří usilují o to, aby se jejich dílo stalo korektivem nejrůznějších verzí kulturních obrazů venkovského úpadku (s. 17), se nechali svést raperem ze Žihle (jedním z účastníků terénního šetření) a dle jeho slov zvolili název knihy silně podporující stigmatizaci venkova. A navíc, logicky vzato, ze spojení názvu a podnázvu by případně mohlo vyplynout, že dění, konání, je pro autory totéž co podmínky života. Je-li jako doklad toho, že se „tam nic neděje“ použít například film Díra u Hanušovic, mohl by příslušný název knihy znít s opačným významem, že se „tam sakra něco děje“. Pokud by se na první pohled zdálo, že tato kritická poznámka je samoučelná, ráda bych poznamenala, že má metodologický rozměr. Jestliže se výzkumníci hlásí také ke kvalitativnímu přístupu, patří do jejich řehole být teoreticky citlivými a pečlivě

vážít významy vyjádřené slovy, souslovími a texty vůbec. Potom, řečeno jazykem dramaturgické sociologie, autorský kolektiv se výborně vyrovnal s kulisami, méně dobře s dramatem odehrávajícím se uvnitř těchto kulis, aniž by v tom rozlišoval. Omluvou je, že deklarované cílové směřování zahrnuje přednostně kulisy. Bez omluvy zůstává, že je necitlivě překlopeno do titulu knihy, tedy vstupní brány pro veškeré obecnstvo.

Prozkoumat, zda žití na periferním venkově zvyšuje riziko ohrožení sociální exkluzí z důvodů omezené nabídky rozličných ekonomických a sociálních příležitostí, je rozhodně jednou z aktuálních otázek jistého obratu v soudobých sociologických teoretických konceptech. Řada z nich, včetně takových autorů jako A. Giddens, zdůrazňuje úlohu právě horizontálních sociálních nerovností, resp. tendenci k přesunu důrazu na vliv horizontálních sociálních nerovností v procesu sociální exkluze. Sledovat jejich prostоровou dimenzi je tudíž rozhodně dobrým výzkumným počinem. A jak editor upozorňuje, klasickým analýzám sociálně-ekonomických specifik venkovského života a vlivu venkovského prostředí na sociální nerovnosti dosud neodzvnilo (s. 18).

Dává tak mimo jiné najevo, že doménou metodologického přístupu, který byl použit, je kvantitativní výzkum. Tento fakt zřetelně prostupuje texty sedmi kapitol, dílčích studií na téma „jak se podílí rezidenční lokalita na objektivizovaných aspektech sociálních nerovností ve venkovských periferiích a jak je tato skutečnost prožívána“. Kvalitativní přístup, taktéž použitý, má ve výsledcích spíše jen funkci vstupního zpestření do analýzy číselných dat a jejich konfigurací o sledovaném tématu (s výjimkou 8. kapitoly o překerní

práci, 9. kapitoly o rodinách, péči o děti a problému skloubení péče a zaměstnání v periferiích). Podrobnou informaci o sběru dat podává 12. kapitola (Dodatek: jak jsme zkoumali periferie? Metodologické postupy využití při výzkumu). Přehledně referuje o kolekci sekundárních dat pocházejících z rozličných statistických zdrojů a cizích dotazníkových šetření a primárních dat z vlastních dotazníkových šetření a tzv. kvalitativních rozhovorů s obyvateli vybraných periferních regionů. Představená data byla v jejich většině nasbírána v rámci tříletého výzkumného projektu podporeného Grantovou agenturou ČR (řešeného v letech 2015–17). Jejich rozličnost, rozsah a práce s nimi nebudí pochybnosti o tom, že autorský kolektiv přinesl spolehlivé výsledky, které mu dovolily takovou míru generalizace, kterou autoři prezentují.

Kapitola seznamující čtenáře s koncepty, respektive základními teoretickými východisky, kterých se autoři drží (a případ od případu k nim dle potřeby pojednávaného tématu v dílčích studiích přidávají další koncepty), potvrzuje výše uvedený příklon k orientaci na koncepty operující více s kvantifikovatelnými sociálními jevy (i když často obtížně vzhledem k jejich složitosti). S vypůjčením myšlenky P. Bourdieua ukotvují autoři pojednávání o problematiku do průsečíku dvou kontextů, a to do prostorových konfigurací hierarchizovaného sociálního světa (s. 23). Kladou důraz na místo (lokalizaci) jako faktor utváření sociálních nerovností. Zprvu odkazují ke klasikovi, L. Wirthovi. Poté se vztahují k soudobým konceptům, zejména k těm, které se týkají efektů sousedství (J. Wilson, G. Galster, S. Killen), dosud málo vytěženému konceptu právě pro venkovské

prostředí. Dále se vztahují k pokusu o systematické ztvárnění v rámci tak zvané sociologie prostorových nerovností (L. Lobao). V tomto konceptu je totiž přímo položena a systematicky řešena otázka, jak geografický prostor ovlivňuje utváření sociálních nerovností, resp. přispívá k periferizaci. Tento proces (s adresným zájmem o venkov) autorský kolektiv pojímá jako prostorový aspekt problematiky sociální exkluze (vedle aspektů ekonomického a psychosociálního, s vlivným působením historického kontextu). Kapitola pokračuje konceptuálním nástinem problematiky chudoby a šířeji pojaté sociální exkluze ve venkovském prostoru s rozlišováním dvou úrovní sociálních útvarů – kolektivní úrovně, tj. regionů (jde pak o chudobu venkovských regionů) a individuální úrovně, tj. obyvatel regionů (jde pak chudobu ve venkovských regionech). Je upozorněno na jinakost vzorců z chudoby plynoucí deprivace v městském a venkovském prostoru (s. 36), aby se autoři dále věnovali konceptualizaci deprivace venkova (s. 37). Jsou rozlišeny její tři typy dle M. Shawa – deprivace ekonomická, deprivace mobilitní a deprivace příležitostí. Pro venkov je akcentován poslední jmenovaný typ, jako vyústění ve spojení se dvěma předcházejícími typy. Tento vhled je podpořen díly autorů M. Shucksmitha, L. J. Philipa, P. Comminse, B. Reimera (a dalších). Autoři také vycházejí z obsáhlé studie P. Bartolini o chudobě a sociální exkluzi na venkově států Evropské unie, určené pro Evropskou komisi. Připojují přehled o českých příspěvcích na dané téma a rozsáhlý seznam odborné literatury (s. 41–49).

Dále prezentované dílčí studie nespojují jen teoretická a metodologická východiska, ale také podobnost jejich vnitřní

strukturace a čtivost textu. Protože jde o sedm studií, je možno v této recenzi jen vybírat, přičemž jsem zvolila kritérium zajímavosti, hlavně dosažených výsledků.

Autor 4. kapitoly o příjmech v perifériích (J. Bernard) navazuje na realitu, že příjmovým a majetkovým nerovnostem je v Česku věnována dostatečná odborná pozornost, ovšem bílým místem je právě jejich prostorová distribuce a vliv rezidenčních lokalit. A k důkladnému studiu takto pojaté problematiky chybí vhodná datová základna. Byl tudíž zvolen vlastní (popsaný) postup. K základnímu zjištění pak logicky patří, že běžné zkoumání příjmové diferenciaci na úrovni krajů zakrývá velkou část skutečné prostorové diferenciaci příjmů. Autor dochází k závěru, že periferie není jen znevýhodněným, ale také znevýhodňujícím prostředím. Přestože v české společnosti (ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi) existuje relativně nízká míra příjmových nerovností, důležité prostorové rozdíly tato dílčí studie odhaluje zejména v typu periferie se sníženou kvalifikací a životní úrovní. Platy v perifériích obecně jsou řádově o 20 % nižší oproti zbytku území (což neznamená kritické přiblížení k hranici chudoby) a větší část tohoto rozdílu jde na vrub nižšího vzdělání obyvatel periférií. Výrazný rozdíl v platovém znevýhodnění žen oproti mužům, který platí pro ČR obecně, je v perifériích ještě výraznější.

V 5. kapitole (Střední školy v regionech Česka: ovlivňuje periferní poloha nabídku škol, poptávku po nich a úspěšnost jejich studentů?) si autoři T. Kostecký, R. Mikešová a J. Bernard vybrali k analýze střední školství (oproti četnějším studiím analyzujícím vliv regionálních faktorů na fungování základních škol) a zdůvodňují tento

výběr jako lépe indikující sledovanou problematiku v souvislosti s konceptem P. Bourdieua o reprodukci kulturního kapitálu v rodině, potvrzeného určitou empirickou studií. Po analýze vzdělanostních nerovností v ČR vázaných jednak na kulturní kapitál rodiny a jednak na regionální faktory spojené s dostupností a kvalitou určitých druhů vzdělání se dále zabývají nabídkou a poptávkou po typech středních škol, se zvláštním zřetelem k regionálním rozdílům včetně dopravní dostupnosti. Docházejí k závěru, že významné regionální rozdíly v nabídce překřížené s poptávkou po vzdělání lze spatřovat na úrovni okresů. Zajímavější výsledek o regionálních rozdílech se týká úspěšnosti maturantů, ačkoli je způsoben především odlišnou strukturou středních škol co do jejich oborového zaměření, ale také provozovatele školy a umístění školy v lokalitě na ose perifernost–neperifernost. Nejzajímavějším je výsledek o neprokázaném vlivu perifernosti lokalit na nižší šance při získávání vzdělání, což zvláště vyniká, jde-li o typ periferie s nižší kvalifikací a životní úrovní.

Jako tematicky nejsložitější (a v souvislosti s tím nejméně čtivou) se jeví 6. kapitola (Mezigenerační mobilita a perifernost místa bydliště v dětství). Na druhé straně, její výsledky patří k nejzajímavějším (v porovnání s výsledky jiných dílčích studií), i když je autor J. Šafr považuje více za otevření tématu než uzavření určitým ověřeným výsledkem. Pro potřeby analýzy potenciálního vlivu prostoru na možnosti dosahování společenského statusu je použit komplexní ukazatel lokální struktury příležitosti a vytvořen komplexní model dosahování statusu. Objektom šetření byla tak zvané generace Y, tedy mladá generace

dospívající po roce 1990 (31–40letí, narození mezi lety 1976–1985). Výsledky nepopírají, že dominantně je vzdělání a socioekonomický status dospělých dětí určen statusem rodičů. Avšak charakteristiky bydliště v dětství (jeho velikost, vzdělanostní struktura dané obce, dopravní dostupnost) mají též vliv na životní úspěch těchto dětí a tento vliv přetrvává v pozdějším věku. Zjištěné znevýhodnění vlivem prostoru na úrovni obce v dětství mělo vliv u dorůstajících v devadesátých letech 20. století a pozbylo vliv u dorůstajících po roce 2000. Autor proto formuluje novou hypotézu, která předpokládá, že tento fakt je způsoben spíše vývojem urbanizovaného území (neboť periferie jsou relativně stabilní) typického „rozdvojením“ na území s progresivním vývojem a na území s negativními dopady strukturálních změn, kde se (pravděpodobně) začala šířit tzv. kultura chudoby (asi by bylo lépe použít termín subkultura), vyznačující se mj. rezignací na klasické parametry sociálního vzestupu.

Spokojenost se životem ve venkovských periferiích pojednávají R. Mikešová a J. Bernard v 7. kapitole. Autoři vycházejí z konceptu tzv. rezidenční spokojenosti, který včetně jeho dvou pojetí představují. Dále shrnují výsledky poměrně četných empirických studií na toto téma – jde o značně subjektivní jev s velkým vlivem hustoty sociálních vztahů a síť v komunitě. Většina výsledků vlastního primárního šetření čtenáře nepřekvapí a vybíráme ty nejzajímavější, adresované venkovským periferiím. Přestože jde o takto vymezené území, spokojenost převládá nad nespokojeností a je sycena hlavně posuzováním krajiny, přírody, pocitem bezpečí a dobrými vztahy

s lidmi. Ovšem, pokud jde o dva posledně jmenované faktory spokojenosti, jsou lépe hodnoceny v jiném venkovském prostředí, nazývaném autory jako prosperující venkov. Zde byla „naměřena“ i vyšší celková rezidenční spokojenost než na periferním venkově (a také než ve městském prostředí). Na periferním venkově není rozšířená „migrační nálada“, a pokud se tato tendence mezi jeho obyvateli vyskytuje, souvisí více než s rezidenční spokojeností s bytovými důvody a životním cyklem. Vývoj žití v periferiích je typicky pojímán jako stagnace, ne jako úpadek.

Ani výsledky 8. kapitoly s autorstvím R. Mikešové (Prekérní práce na periferním venkově) nepřekvapí, respektive nepřekvapí toho, kdo venkov zná „aspoň trochu zevnitř“. Autorka zprvu pojem „prekérní práce“ vymezuje a charakterizuje její dopady na vykonavatele takové (nejisté, nestabilní a málo placené) práce. Rovněž tak věnuje pozornost typickým rysům obranných strategií proti těmto dopadům. Do tohoto rámce zasadila empirické šetření založené na 36 rozhovorech v pěti vybraných periferních venkovských mikroregionech a zaměřené na prožívání prekérní práce a používané strategie řešení takového znevýhodnění. K zajímavým výsledkům patří zjištěná tendence k rozšiřování prekérní práce ve venkovských periferiích, pod vlivem ekonomických výkyvů a zvětšování možnosti diktátu pracovních podmínek zaměstnavateli v situaci přítomnosti cizinců zájímajících se o práci. Tyto důvody se přidávají k základnímu faktoru omezování kvalitní práce na venkově (i pro mladé a kvalifikované zájemce) a vlivu jistého málo etického přístupu zaměstnavatelů k těm, kteří práci poptávají (jen implicitně vyznívá, že tento vliv se spíše zvětšuje).

Autorka dále představuje čtyři typizované styly prekérní práce s jejich výhodami a nevýhodami (práce v továrnách ve směnách, brigády, veřejně prospěšné práce, práce načerno), uvádí strategie (ve smyslu střídání zaměstnání, kombinace brigád se sociální podporou, veřejně prospěšné práce jako dočasné řešení a práci načerno). Uzávirá, že neoficiální a nedaněná práce je ve venkovských periferiích běžnou součástí každodenního života jako forma přivýdělků. Mezi sousedskou výpomocí a nelegální prací neexistuje jasná dělicí čára, neboť výpomoc čím dál více nabývá i ekonomického rozměru.

Velmi čtivá 9. kapitola („Vlastně dělám toho taxikáře, musím ty děti rozvážet“: Rodiny, péče o děti a problém skloubení péče a zaměstnání v periferiích) ztvárněná J. Bernardem je také převážně řešená kvalitativním přístupem, a doplněná zdroji odpovídajícími kvantitativnímu šetření. Pro sledované téma byl vytvořen konceptuální model obsahující čtyři vztahově určené komponenty s východiskem v lokální struktuře příležitostí, vztažené bezprostředně jednak k hodnotám a ambicím ve vztahu k dětem a k sobě, a jednak ke zdrojům rodiny, to vše s dopadem na subjektivně prožívané bariéry a omezení „plus“ výsledné konstelace fungování domácností. Vzhledem k tomu, že je názorně uvedeno nejednoznačné hodnocení žití, byť na periferním venkově (od „jsou tu perfektní příležitosti pro děti“ až po „tady pro děcka fakt nic není“), je tím zároveň upozorněno na odlišnost a rozličnost výsledovaných konstelací fungování domácností, ať již se týkají výběru školy pro děti a každodenní docházky, nebo jejich mimoškolních aktivit, jakož i sladování péče o děti a zaměstnání. Tyto konstelace, uváděné

pro tři jmenované sektory sledované problematiky se pohybují na škále od téměř absolutního přízpůsobení se příležitostí přímo v místě bydliště po co největší možný výběr příležitostí v co nejširším zvládnutelném akčním prostoru. Zvláště u mimoškolních aktivit dětí (jako součástí lokální struktury příležitostí) vykazují konstelace silnou souvislost se zdroji rodiny, v nichž finanční možnosti výrazně ovlivňují mobilitu rodiny a existence babičky časové dispozice rodiny.

Problému prostorového rozvoje a vytváření segregovaných lokalit je věnována poslední z dílčích studií (10. kapitola – Stěhování chudých a vznik sociálně vyloučených lokalit na venkově z perspektivy místních samospráv). Autoři (L. Trlifajová, J. Hurrle) jej uvádějí jako klasickou otázku sociálních věd. Soudí, že se tento problém v ČR po změnách od roku 1990 prohloubil, a to zejména na venkově, kde byl zaznamenán relativně vysoký nárůst sociálně vyloučených lokalit. Problematiku řešili v rámci jiného výzkumného projektu, tudíž i jinými výzkumnými akcemi a nástroji, než jsou řešena ostatní témata sociálních nerovností, o nichž jednotlivé dílčí studie referují. Šlo o expertní dotazování starostů obcí do 5 000 obyvatel s identifikovanou sociálně vyloučenou lokalitou a zástupců sociálních odborů příslušných obcí s rozšířenou působností. Tomu odpovídá i poněkud jiný žánr textu, více mířící do nedostatků sociální politiky při řešení pojednávaného problému, jehož prohloubení výsledky empirického zjišťování dokládají. Zjištění ale svědčí také o tom, že nárůst venkovských sociálně vyloučených lokalit jde více na vrub účtu jejich registrace než změny reálného stavu. Další zhoršování vývoje pak autoři

spojují s fakty nedostupnosti standardního bydlení pro sociálně a ekonomicky slabé rodiny a zhoršování stavu obytných objektů na tzv. paralelním trhu s bydlením, ke kterému jsou znevýhodněné osoby (často Romové) odkázány. Výrazný vliv zde mají změny vlastníků obytných objektů (často ubytoven), s rolí iniciačního faktoru pro stěhování nedobrovolného charakteru. Roztáčí spirálu opakovaného stěhování s případným následkem v nestabilitě „usídlení“ a defekty v sociálních vztazích, které mohou postihnout sociální klima celé obce.

S ohledem na charakter díla sleduje i tato recenze více poslání upoutávky na knihu než diskuze o ní. Tu by bylo možné vést spíše v porcích ohraničených pojednávanými tématy, neboť rozsah knihy to snad ani jinak nedovoluje. Celkově usuzuji, že zájemci o problematiku venkova, zejména ti, kteří o něm hledají fundované informace objektivizované povahy, budou uspokojeni nejen pro obsáhlost a obsažnost informací, ale i pro jejich příjemné sdělení. Při tom autoři dobře ohlídlali potřebnou míru vědeckosti. Ti, kteří více prahnují po sociologických informacích o žitém světě (*Lebenswelt*) venkovanů, si až tolik na své nepřijdou. Pak bych doplnila již jednou v této recenzi použitá slova editora – dobrým klasickým analýzám sociálně-ekonomických specifik venkovského života a vlivu venkovského prostředí na sociální nerovnosti skutečně dosud neodzvonilo. Tato kniha je živá a je toho důkazem.

Helena Hudečková

Provozně ekonomická fakulta ČZU Praha
hudeckova@pef.czu.cz

Katarína Košťialová:
Etnológia vidieka. Tradícia, zmena, inovácia

Spolek Slovákov v Poľsku, Krakov
 2017, 168 s.

Monografie docentky Kataríny Košťialové je vybudovaná na rozsáhlém návratném etnografickém výzkumu převážně evangelické vesnice Dobrá Niva u Zvolena. Již na úvod je třeba poznamenat, že „svou“ lokalitu kolegyně zvolila opravdu příkladně; jde o vesnici typickou pro danou oblast, vesnici s poměrně živou lidovou kulturou i s vysokou občanskou angažovaností tamějších obyvatel (zejména s bohatou spolkovou činností). Ti chápou Dobrou Nivu jako svou pospolitost a domov, vesnici, jejíž ekonomické aktivity se v posledním třicetiletí pochopitelně posunuly ze sféry zemědělské do třetí sféry a do oblasti školství. Zásluhou své citlivé osobnosti si autorka ve vesnici vybudovala příkladné vztahy s místním obyvatelstvem, které jí dalo nahlédnout do nitra svého společenství. V některých případech ovšem autorčina velká úcta k účastníkům výzkumu vedla možná až k přílišnému zdůrazňování pozitiv pospolitosti ve weberovském náhledu; osobně lituji, že nebyl zatím více rozpracován vztah mezi starousedlíky a přistěhovalci, kteří nebyli zřejmě do společenství přijati, podobně jako případně sousedské spory, k nimž dochází v každé společnosti (v tomto ohledu je nesmírně zajímavá i naznačená demarkační čára mezi obyvateli „staré“ vesnice a satelitu, jenž nebyl ani téměř po dvaceti letech začleněn „rodáky“ do sousedského svazku).

Svůj obraz vesnice vybudovala Katarína Košťialová ve dvou časových rovinách:

v rovině meziválečné a v době po roce 1989, přičemž její práce logicky přesáhla i do doby poválečné. Sledovanou sociální realitu tak chápala jako etnoložka v její časové proměně; což je skutečně jeden z nejvýznamnějších úkolů současných historických věd, včetně etnologie, jež má právě svým smyslem pro historicitu možnost (alespoň) konkurovat stále razantněji se prosazující sociální antropologii. Ostatně práce Košťialové je do značné míry mezioborová; autorka dobře využila také řadu dnes již klasických děl sociální a kulturní antropologie.

Monografie má logickou strukturu; v úvodní části autorka přiblížila své cíle a členění textu, dotkla se definice klíčových termínů vlastního výzkumu (sociální, sociální kultura, venkov), analyzovala své výzkumné metody a techniky (zejména hloubkové rozhovory, oral history), představila své respondenty (přičemž zvolila jejich rozdělení do pěti věkových kategorií při respektování dvaceti let jako jedné generace; kritéria členění mohou být pochopitelně i jiná, ale volba je strategií výzkumníka, již je třeba respektovat), a obec Dobrou Nivu. Vesnice je vykreslena z hlediska sociodemografického, náboženského, národnostního (českého čtenáře zaujme rozdíl stále vysokého počtu vesnic na Slovensku oproti urbánní české krajině, právě tak jako tradiční větší důležitost náboženských tradic, navíc pestrých, byť pochopitelně dnes již po šoa bez židovské složky). Už v této části obrazu Dolní Nivy využila autorka příkladně bohatý pramenný materiál (statistická data, kroniky, data z rozhovorů). Moje jediná drobná výtka tak směřuje k až idylickému vyličení obecních aktivit v období socialismu a zčásti i v současnosti. V rozboru poměru

lidí k lokalitě pak mohly být využity ještě další teoretické koncepty domova (např. Hermann Bausinger). Plně však souhlasím s autorkou v tom, že se se zvyšujícím věkem zintenzivňuje vztah člověka k lokalitě.

Nejdůležitější část knihy však představuje rozbor vybraných jevů sociální kultury. Autorka přináší košatý obraz svátků výročního zvykoslovného cyklu v lokalitě (přástky, advent, Vánoce, Tři králové, masopust, Velikonoce, máj), věnuje se i místním kulinařským zvláštnostem, rodinným obyčejům (svatba, vítání nových občánků, pohřeb) a státním svátkům, aby se pak ještě jednou vrátila k vybraným obřadům a jejich proměnám (Štědrý den, Boží hod a d.). V dalších výzkumech by bylo zajímavé zvážit ještě tři další problémy. V českých zemích docházelo po zavedení povinných sňatků na úřadě k tichým demonstracím: věřící snoubenci přišli na svatbu na úřad v pracovním oblečení, zatímco do kostela zvolili slavnostní svatební šat. Jsou tyto případy společenského odporu známy i ze slovenského evangelického prostředí? V českých zemích se slavil před rokem 1989 závazně 9. květen (nikoliv 8. květen, jak uvádí na s. 84 autorka); 28. říjen byl pak připomínán jako Den znárodnění. Jde o překlepy v textu, nebo o slovenskou jinakost? Velmi zajímavý je i chladný vztah současné vesnice k 1. lednu (vznik Slovenského státu v roce 1993). Lze ho porovnat s volebními preferencemi lokality před odchodem Slovenska z federace, nebo je celoslovenským jevem?

Závěrečná část textu je pak věnována proměnám prezentace těhotenství, vztahu k porodu, šestinedělí a křtu, právě tak jako tradičnímu a novému ve svatebních a pohřebních obyčejích. Osobně považuji tuto část za jednu z nejlepších

etnografických prací, kterou jsem měla to potěšení číst. Právě tento úsek textu totiž nejlépe dokumentuje autorčino hluboké souznění s lokalitou, schopnost vcítění se do terénu a vytěžit z něj maximum informací. Drobné postřehy typu notýsků, do nichž si vesnické ženy zaznamenávají sousedské dary, pak ukazují plasticky skutečný život na vesnici, jež si přes všechny změny uchovala své pojetí společenské prestiže, sousedství, závazků k místnímu společenství.

Dávám ovšem k úvaze, zda by nemohly být inspirativní i některé další světové výzkumy vesnice (např. Jean-Pierre Jessenne: *Francouzské vesnice mezi mýtem a historií*, 2006; *Journal of Rural Social Sciences*, od 2010) či klasické české práce (Zdeněk Salzmann: *Komárov*, 1974; Václav Frolec: *Jihomoravská družstevní vesnice*, 1989; Jaromír Jech: *České vesnice v rumunském Banátě*, 1992; Petr Skalník: *Dolní Roveň*, 2004; nebo Český venkov Věry Majerové, případně *Proměny příměstského venkova a venkovské každodennosti* od Heleny Kubátové, 2016). V českém prostředí pak prošla pozornou reflexí i kniha *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova* (Haldis Haukanes, 2004). Současně upozorňuji, že i v České republice probíhá soutěž Vesnice roku, jež je bohatě dokumentována.

Na závěr lze konstatovat, že recenzovaná monografie má schopnost zaujmout nejen etnology (antropology) zajímající se o vesnici, ale i širší laickou veřejnost. K tomu přispívá čtivost textu, jež prozrazuje i autorčiny pedagogické dovednosti.

Blanka Soukupová

Fakulta humanitních studií UK Praha
blanka.soukupova@fhs.cuni.cz

Dušan Janák: *Klasická sociologie ve střední Evropě. Mezi centrem a periferií*

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2018, 378 s.

Rakouští, polští, maďarští, slovenští a koneckonců i čeští historikové sociologie již stačili ukázat, jak zajímavé dějiny měly jednotlivé národní sociologické školy, jejich badatelé a témata, a jak (mnohdy) významné byly pro celou příslušnou akademickou komunitu, nebo i pro celou společnost. Dějiny „malých“ středoevropských sociologií však byly většinou pojmány partikulárně, právě prizmatem metodologického nacionalismu (nebo v ojedinělých případech „státocentrismu“), či v dílčím srovnání s globálně určujícími sociologickými tradicemi. Jistě z dobrých důvodů, neméně jisté však je, že jejich vzájemná komparace a souborné vztahení k „velkým“ sestrám může přinést významné kognitivní posuny.

Po řadě let práce, drobnějších i poněkud problematických větších příspěvcích s takovou syntézou přichází opavský historik sociologie a sociolog Dušan Janák. V recenzované knize sleduje uvedené sociologie (někdy doplněné i o rumunskou a jugoslávskou sociologii) v období jejich prvního velkého vzestupu – ukončeného nástupem komunistických režimů – v první polovině 20. století, přesněji vlastně jen do druhé světové války. Toto časové omezení sice může být sporné (v Československu, ale i v Polsku předmarxistické sociologie „dobíhaly“ ještě i koncem čtyřicátých let, ne-li i později, v Rakousku se nic nezměnilo až do šedesátých let), autor však na ně má právo i dostatek materiálu. Ve vztahu k dominantním národním

sociologickým tradicím (za něž považuje francouzskou, německou, americkou a vzhledem k danému období poněkud anachronicky i britskou) přitom trefně soudí a dokládá, že ty zkoumané byly v postavení „poloperiferie“, ani úplně okrajové, ani s těmi „velkými“ srovnatelné.

Kniha je rozdělena na čtyři části, v nichž se postupně zužuje popisované spektrum. V první části, popisující „institucionální“ dějiny středoevropských sociologií, jsou zahrnuty všechny uvedené, včetně Rumunska a Jugoslávie, až je namíste se ptát, proč vlastně další „ne tak úplně velké“ sociologie – jmenovitě ruská či italská – zůstaly stranou? Platí to i pro ukrajinskou emigrantskou sociologii v Československu, i když té se autor na jiném místě knihy věnuje alespoň zmínkou (s. 113). Druhá část, přinášející obsahovou analýzu sociologických časopisů, je už úzeji zaměřena na česká, polská a maďarská periodika (rakouská a slovenská sociologie v tomto období časopis neměly), a tak tomu – s okrajovým Rakouskem a Slovenskem – zůstává i ve třetí části, věnované přiblížení teoretického přínosu vybraných představitelů národních sociologických tradic. Čtvrtá část, která už vlastně překračuje samotné dějiny sociologie směrem k soudobé oborové teorii, je pak omezena nejen národně, ale i osobně – jde o moderní navázání na dílo českého sociologa I. Arnošta Bláhy, jehož odkazu se Janák věnuje dlouhodobě. Spíše redundantním doplňkem se mi jeví krátké medailonky 72 postav středoevropských sociologií (s. 317–331), příliš stručné na to, aby měly analytickou relevanci, a v několika případech diskutabilní i svým výběrem.

Vlastně nejproblematictější z celé recenzované knihy je to zdánlivě nejsnazší, její

první část. „Výzkumná metoda“ tu spočívala ve vybrání relevantních informací o vzniku učených společností, výzkumných ústavů, univerzitních stolic a popularizujících i odborných časopisů z příslušných již existujících dějin národních sociologií, komplikovala ji však jak nestejná míra zpracovanosti, tak především věcné a časové rozdíly v širokém spektru komparovaných případů. Byly český statistický úřad a Sociální ústav (s. 55–56), Rumunský sociální ústav (s. 59) nebo jugoslávský Ústav pro sociologii, ekonomii a statistiku (s. 60) vzájemně srovnatelné a odpovídaly tomu, co za mimouniverzitní výzkumný ústav považujeme dnes? Stejně tak univerzitní stolice (*Lehrstul*), i když se jim mohlo říkat také „katedry“, rozhodně nebyly tím, co za vysokoškolskou katedru považujeme dnes (s. 65, 68 aj.), a podobných ahistorismů, neporozumění či problematických soudů je v kapitole naneštěstí celá řada. Ani její základní tezi o rychlé a úspěšné institucionalizaci sociologie „shora“ v případě Československa a Polska a „zpomalené“ institucionalizaci „zdola“ v případě Maďarska a Rakouska (resp. „smíšených typech“ v případě Jugoslávie a Rumunska) nelze, myslím, přijmout v úplnosti, protože ve značné míře smíšené byly vlastně všechny případy.

Je-li přehledová první část knihy jistým zklamáním, obsahově porovnání všech relevantních středoevropských sociologických periodik meziválečného období navazuje na ten typ oborověhistorické práce, který autor – v některých případech spolu se zahraničními kolegy – již řadu let úspěšně praktikuje. Určitě lze souhlasit, že „oborové periodikum sice není jedinou platformou [prezentace výsledků, diskusí a rozvoje oboru], ale ve 20. a 30. letech bylo

patrně nejreprezentativnější základnou pro výměnu názorů určité vědecké komunity“ (s. 97). Shrnuté a dále precizované výsledky Janákovy dlouhodobé práce s akademickými časopisy přinášejí významný vhled do jednotlivých národních badatelských diskursů, přiblížení jejich aktérů a v neposlední řadě vskutku plastické vzájemné porovnání. Asi by bylo možné podobně studovat i „protosociologické“ či popularizační časopisy nebo různé typy knižních publikací, které byly v minulosti důležitější než dnes, ale to všechno autor ví a do budoucni plánuje. V žádném případě mu nelze vyčítat, že to ještě nestačil. S jedinou výjimkou: popisuje-li bohatost a různorodost českého sociologického diskursu, neměl by zapomínat na to, že „praktická sociologie“, tedy otázky sociální politiky, byla již před vznikem „teoretických“ akademických časopisů (*Sociologické revue* a *Sociálních problémů*) a potom paralelně s nimi řešena v *Sociální revui* a dalších podobných časopisech. Tím lze snadno vysvětlit absenci právních témat na stránkách českých oborových periodik (s. 310).

Třetí, nejrozsáhlejší, část knihy Janák věnuje sociologické teorii, o níž tvrdí, že je tím jediným, co na dílech našich předchůdců nezastaralo (např. s. 207). Z hlediska sociologie a snad i jejích dějin je to jistě pravda, na druhou stranu bychom neměli zapomínat na rozsáhlé a nezpochybnitelně užitečné využití těchto děl sociálními a dalšími historiky – reálně možná významnější a určitě mnohem čtenější než sociologická „četba klasiků“, alespoň v případě „malých“ sociologických tradic. Podle míry abstrakce a (oborové) „sebestřednosti“ rozdělil Janák teoretickou sociologii na čtyři typy: metateorii, obecnou teorii, sociologický žurnalismus

a konkrétní teorii. Je to sice pěkné schéma, obávám se nicméně, že je spíš výrazem postparsonsovského nadšení mnoha sociologů pro čtyřčlenné tabulky než užitečným klasifikačním nástrojem. Jednotlivé typy se totiž prolínají a podstatnou část autorů nelze v rámci schématu jednoznačně zařadit. Ještě problematičtější je však jejich výběr: i když byla pominuta (krátce) poválečná éra, což vyloučilo nejvýznamnějšího slovenského sociologického teoretika Alexandra Hirnera i polského klasika „sociologického žurnalistu“ Jana Szczepanského, těžko lze přijmout absenci pražské sociologické školy (přinejmenším Otakara Machotky a Jana Mertla, pokud bychom Zdeňka Ullricha pominuli jako „přílišného empirika“) nebo reprezentovat rakouskou meziválečnou sociologii emigranty Lazarsfeldem a Schützem (jejichž význam nadto spadá až do poválečného období) při úplném pomnutí Othmara Spanna! (Spann sice chybí v seznamu teoretiků, stejně jako při potenciálním srovnání se „skladebnou filosofií“ J. L. Fischera, avšak když se to autorovi hodí, najednou ho „vytahuje z klobouku“ (s. 225–227)).

Podobně po mém soudu nelze redukovat „konkrétní sociologickou teorii“ před druhou světovou válkou na problematiku nacionalismu (s. 207): jeho význam ve střední Evropě byl jistě velký, ale neméně zásadní byla i ekonomika a sociální otázky, distribuce moci ve společnosti a fungování nových politických režimů nebo tematika náboženství a sekularizace. Obsese či naopak absence těchto – nebo i dalších – témat i jejich konkrétní zpracování by výrazně rozšířily a téměř jistě také modifikovaly Janákovy komparativní závěry. Naopak jeho přiblížení „velkých teorií“ Bláhy,

Fischera, Znanieckého, Malinowského, Mannheima a Chalupného je sice nezbytně jenom částečné a zjednodušující, ale přesto je to nanejvýš vhodný „učebnicový“ vstup do této sféry.

Na představení „starých“ teorií navazuje ve čtvrté části knihy aktuální rozvinutí jedné z nich, tak zvaného kritického realismu I. Arnošta Bláhy. Dušan Janák tím už překračuje rovinu „pouhé“ (v různých částech knihy různě pojaté) historie sociologie a rozvíjí vlastní sociologickou teorii. V návaznosti na Bláhu charakterizuje sociální světy (tvorené nepominutelně individuálními aktéry) jako „jazykové hry vytyčené svými pravidly“, přičemž „sociologie ... je pokusem o explikaci pravidel, podle nichž lidé jednají, ... čímž posiluje možnost diskuse o těchto pravidlech“ (s. 303). Tím elegantně zdůvodňuje (možný a pro mnohé v současnosti módní) sociologický aktivismus a zároveň nabízí jedno z možných – do značné míry „kompromisní“ – vymezení oboru i předmětu jeho zájmu. Snad by přitom bylo možné namítnout, že šedesátá léta v sociologii nepřinesla jenom „lingvistický obrat“ (s. 261), ale i jiné alternativy a kupříkladu Bergerova a Luckmannova koncepcí (široce pojaté) sociologie vědění počítala vedle jazyka se socializační rolí „symbolických univerz“. Diskutovat by jistě šlo dál, záhadou spíše zůstává, proč tento nepochybně významný „aktualizační dovětek“ autor vložil do primárně historické práce. Nejem si vůbec jistý, nakolik by se sám (rétoricky značně neinvenční) Bláha ztotožnil s takovýmto „domyšlením“ vlastní teoretické koncepcí, a těžko tento přístup může přijmout jakýkoli metodologicky konzervativnější historik sociologie – teoreticky je jistě plně relevantní, patří však do úplně jiné knihy!

Přes dílčí nedostatky by neměla zapadnout skutečnost, že Janákova *Klasická sociologie ve střední Evropě* je první zdařilou komparativní analýzou institucionálního zázemí, a ve výběru i osobností, přístupů a témat střeoevropských sociologií od počátku 20. století do druhé světové války. Jejich vzájemné srovnání je přesvědčivé a kognitivně přínosné, stejně jako celková charakterizace „poloperiferního“ postavení akademiků tohoto regionu. Nejen v případě emigrantů se přitom u „malých“ sociologií (v neméně malých a namnoze „maloměšťáckých“ státech)

ukázalo, že „pro institucionální vývoj oboru je politická konstelace podstatnější než intelektuální mistrovství jeho představitelů“ (s. 306). Je-li tomu tak, netuším, proč se autor tolik vymezuje proti původně Petruskově tezi o tom, že sociologii – nebo alespoň sociologii v plné šíři, či „té pravé“ sociologii – se moc nedaří v autoritativních režimech (s. 89, 306) – jeho kniha tuto tezi naopak spíše dokládá.

Zdeněk R. Nešpor

Sociologický ústav AV ČR Praha
zdenek.nespor@soc.cas.cz

Tři konference k výročí *Ethnic Groups and Boundaries*

Ústav etnologie FF UK Praha,
22. 3. 2019 – Litteraturhuset /
The House of Literature Oslo,
5. 5. 2019 – University of Oslo,
6.–7. 5. 2019

V letošním roce slavíme padesátileté výročí vydání jedné z nejlivnějších antropologických knih vůbec, *Ethnic Groups and Boundaries. Social Organization of Culture Difference* (F. Barth, ed., 1969). Při této příležitosti, a na oslavu tohoto jubilea, se konalo několik akademických událostí. Jako první z nich se v březnu na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy uskutečnila minikonference spojená se „křtem“ nové knihy *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years* (Eriksen – Jakoubek, eds., 2019) vydané při příležitosti daného výročí. V květnu potom proběhly takřka souběžně dvě akce v norském Oslu. První z nich bylo představení zmíněné knihy v Literárním domě, spojené se shrnutím přínosu Barthem editované publikace a diskusí jejího vlivu v současných sociálních vědách. Rozsáhlejší akcí pak byla konference s názvem *Ethnic Groups and Boundaries – fifty years on*, kterou na půdě Univerzity v Oslu uspořádali norští antropologové Unni Wikan a Thorgeir Kolshus.

Knihy *Ethnic Groups and Boundaries* vznikla jako společné dílo skupiny severských antropologů, kteří se v roce 1967 z podnětu Fredrika Bartha sešli v hotelu Norge v Bergenu, kde na základě předem připravených příspěvků diskutovali obecné téma etnických hranic, jejich ustavování a udržování. Sdílený přístup byl zajištěn shodnými analytickými nástroji

a výkladovými schémata, která rovněž předem zaslal organizátor akce F. Barth. Všichni přispěvatelé čerpali primární data z vlastních terénních výzkumů, přičemž jejich areálové rozpětí sahalo od vztahů mezi Nory a Sámy na západní Finnmarce v severním Norsku (H. Eidheim), přes súdánský Dárfúr a analýzu transformace usedlých Furů v kočovné Baggary (G. Haaland), až po – například – vztahy mezi kmenovými skupinami v Laosu (K. Izikowitz). Třebaže Fredrik Barth přispěl také vlastní kapitolou o pakistánských Paštunech, nejcitovanějším příspěvkem z celého sborníku – který se zároveň pro mnohé stal synonymem celé knihy – je nepochybně jeho úvodní studie (česky Předmluva in M. Jakoubek, ed., *Teorie etnicity*, Praha 2016, s. 209–224).

V této úvodní studii se Barth vymezuje proti dosavadním definicím etnických skupin, které vycházejí z předpokladu, že etnickou skupinu lze identifikovat na základě objektivních kulturních znaků. Barthovo pojetí je jednak relační – zdůrazňuje nezbytnost vztahu, kdy je představa o jinakosti „těch druhých“, stejně jako odpovídající skupina, etnickou hranici teprve konstituována. Zároveň pak klade důraz na to, co označuje jako „kategoriální askripce“ – tedy fakt, že o etnické skupině lze mluvit až tehdy, když se její členové jakožto členové etnické skupiny (vůči jiné skupině) vymezují, a/nebo, jsou-li jako taková definováni zvenčí. Středem zájmu se tak stává hranice, zatímco kulturní „obsah“, který zahrnuje, tedy ony objektivní kulturní prvky, se stávají irelevantními. Přes etnickou hranici je možné přecházet – a v důsledku toho rovněž měnit etnickou identitu, hranice však zůstává. Nejlepším příkladem této poslední

myšlenky je studie Haalandova (1969; česky in M. Jakoubek, ed., *Teorie etnicity*, s. 631–646), jejíž pracovní verze se také Barthovi stala přímou inspirací pro formulaci těchto myšlenek, stejně jako podnětem k uspořádání bergenské konference.

Právě Gunnar Haaland, společně s Janem-Petterem Blomem poslední žijící účastník původního sympozia, vystoupil na pražské minikonferenci na Filozofické fakultě UK jakožto jakýsi svorník spojující publikaci původní (Barth, ed., 1969) s nejnovější knihou (Eriksen–Jakoubek, eds., 2019) vydanou na její počest, neboť se podílel na obou z nich. Další osobností, která vystoupila na pražské akci, byla žijící legenda studia vzniku národů a nacionalismu, profesor Miroslav Hroch, který přednesl kritický referát prezentující pohled historika Evropy na *Ethnic Groups and Boundaries*. Výrazným autorem, který se účastnil všech tří událostí letošního roku, je norský sociální antropolog Thomas Hylland Eriksen, který se problematikou etnicity ve svých textech dlouhodobě zabývá a jehož díla byla přeložena i do češtiny (srov. např. T. H. Eriksen, *Etnicita a nacionalismus*, Praha 2012), a kromě jiného je také autorem „intelektuální biografie“ Fredrika Bartha (T. H. Eriksen, *Fredrik Barth. An Intellectual Biography*, Pluto Press 2015). Účast Marka Jakoubka z Ústavu etnologie FF UK doplňovala výběr prezentujících na pražské minikonferenci zastoupení osoby, která je překladatelem děl jak F. Bartha, tak T. H. Eriksena do češtiny, tak také spolueditorem nejnovější publikace (Eriksen – Jakoubek 2019). Za zmínku pak stojí, že kmotr publikace, velvyslanec Norského království v České republice, Jeho Excelence pan Robert Kvile, všechny přítomné překvapil

nečekanou znalostí Barthova díla *Political Leadership among Swat Pathans* (1959), s nímž se seznámil na svém předchozím diplomatickém postu velvyslance v Afghánistánu. Jakýmsi pandánem pražské akce, která byla zároveň křtem Eriksonovy a Jakoubkovy knihy, byla výše zmíněná událost v Oslu (Literární dům) dne 5. května 2019.

Nejrozsáhlejší akcí ze série letošních oslav padesátiletého výročí vydání *Ethnic Groups and Boundaries* byla konference s názvem *Ethnic Groups and Boundaries – fifty years on* pořádaná na půdě Univerzity v Oslu ve dnech 6.–7. 5. 2019. Tuto konferenci organizovala Unni Wikanová, profesorka sociální antropologie a zároveň vdova po Fredriku Barthovi, a Thorgeir Kolshus, sociální antropolog působící jak na Katedře sociální antropologie na Univerzitě v Oslu, tak na Metropolitní Univerzitě Oslo. Wikanová ve svém úvodním proslovu zdůraznila skutečnost, že je nejen vdovou po Fredriku Barthovi, ale byla také jeho spolupracovnicí. Jakožto druhá manželka F. Bartha, stála za jeho přesunem z Univerzity v Bergenu do Osla, a realizovala společně s ním řadu terénních výzkumů, například v Ománu či na Bali, na jejichž základě publikovala studie zdůrazňující především genderovou perspektivu a analyzující různé dimenze života žen v tomto odlišném kulturním kontextu. Patrně nejznámějšími (a do jisté míry též kontroverzními) se však staly její pozdější práce zabývající se některými aspekty multikulturního soužití v severských zemích: jednak práce o vraždách ze cti mezi kurdskými přistěhovalci ve Švédsku (*In Honor of Fadime. Murder and Shame*, University of Chicago Press 2008), jednak monografie věnovaná politice identit v Norsku, kde

ukazuje, jak se kultura stala novým konceptem rasy, který dokáže (za asistence státu) uvěznit jednotlivce ve svých tenacích a zbavit jej základních občanských práv (*Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*, University of Chicago Press 2001).

Na rozdíl od výše zmíněné pražské minikonference organizátoři *Ethnic Groups and Boundaries – fifty years on* (možná trochu překvapivě) příliš nevyužili místní odborníky na problematiku etnicity a etnických skupin či účastníky původního bergenského sympozia (T. H. Eriksen, G. Haaland, J.-P. Blom, A. Sommerfelt), ale vsadili téměř výhradně na zámořské participanty. Na konferenci kromě organizátorů vystoupilo pět řečníků, z nichž všichni pocházejí z amerických univerzit. Dvoudenní setkání zahájil svým příspěvkem Thomas Barfield z Katedry antropologie na Bostonské univerzitě. Jeho referát s názvem „*Identification by others*“: *States and ethnic groups in historical perspective* se pokusil načrtnout zobecňující teorii vztahu etnických skupin a státu ve velmi široké, historizující perspektivě. Dalším přednášejícím byl Andrew Shryock, kulturní antropolog z Michiganské univerzity, který prezentoval situaci arabské, resp. muslimské menšiny v Detroitu v příspěvku nazvaném *Staying Power: Problems of Persistence in Arab/Muslim Detroit*. První den konference pak uzavřelo vystoupení americké sociální antropoložky Jenny Whiteové, která v současné době působí na Univerzitě ve Stockholmu, s názvem *The Disunity Default? Processes of Polarization in Turkey*, které bylo věnováno situaci etnické mobilizace v současném Turecku.

Druhý den konferenčního setkání zahájil americký antropolog Michael Herzfeld

přednáškou s názvem *Cultural Stuff: Populism, Reification, Solidarity*, která přilákala jednoznačně nejpočetnější publikum. Herzfeld se ve svém příspěvku pokusil o (kritickou) reflexi Barthovy teze o irelevanci „kulturních obsahů“ při vymezování etnické identity. Podobným směrem se ubíral také následující příspěvek Carole McGranahanové, kulturní antropoložky z Univerzity v Coloradu (Boulder), nazvaný *The Political Uses of Cultural Stuff: On Exile, Empire, and (Tibetan) Ethnic Boundaries*, která svou analýzu zaměřila na situaci v Tibetu. Poslední dva odpolední příspěvky přednesli samotní organizátoři akce. Thorgeir Kolshus prezentoval výsledky svého terénního výzkumu v Melanésii v referátu s názvem *Islands Unbound: Melanesian Ethnicity in the Making*, v němž použil Barthovu tezi o nemožnosti existence etnické skupiny jako izolované jednotky ke zpochybnění „ostrovního“ vidění jednotlivých kultur v Melanésii. Závěrečné vystoupení Unni Wikanové s názvem *The Task Before Us: Reflections on „Ethnicity“, Decades Hence*, čerpalo z jejich terénních výzkumů ve vlastní společnosti a reflektovalo používání pojmů etnicita a kultura v současné multikulturní Evropě.

V roce 1994, při příležitosti 25 let vydání publikace *Ethnic Groups and Boundaries*, byla danému výročí věnována jediná práce: *The Anthropology of Ethnicity. Beyond „Ethnic Groups and Boundaries“* (Vermeulen – Govers, eds., 1994), která byla výsledkem sympozia konaného v Amsterdamu o rok dříve. Letos, o čtvrtstoletí později, byly uspořádány akce tři (viz výše). A stejný bude i počet prací, které tuto událost reflektují (vedle zmiňované práce Eriksen – Jakoubek 2019 bude z konference *Ethnic Groups and Boundaries – fifty years on*

vydán sborník a danému výročí bude letos ještě věnováno monotematické číslo časopisu *Anthropological Notebooks*; http://www.drustvo-antropologov.si/anthropological_notebooks_eng.html). Zdá se tedy, že zájem o studium etnicity – a to s explicitním odkazem na *Ethnic Groups and Boundaries* – setrvalé narůstá. Vzhledem ke změnám, ke kterým podle Ulfa Hannerze (*The Global Ecumene in Cultural*

Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning, Columbia, s. 217–267) došlo v globální ekumeně od prvního vydání *Ethnic Groups and Boundaries*, to nejspíš není překvapivé.

Lenka J. Budilová

Filosofická fakulta UK Praha

Lenka.JakoubkovaBudilova@ff.cuni.cz

Dana Bittnerová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Stanislava Boušková	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Lucie Drechselová	Orientální ústav AV ČR, Praha
Gabriela Fatková	Filozofická fakulta ZU, Plzeň
Slavomíra Ferenčuhová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Vladan Hanulík	Filozofická fakulta UPa, Pardubice
Eva Hejzlarová	Fakulta sociálních věd UK, Praha
Jan Horský	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Petr Holpuch	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha
Tereza Jiroutová Kynčlová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Martin Klapetek	Teologická fakulta JU, České Budějovice
Kamila Klingorová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Marta Kolářová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Petra Kolářová	Národní galerie, Praha
Hana Kubátová	Fakulta sociálních věd UK, Praha
Michal Lehečka	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Markéta Levínská	Pedagogická fakulta UHK, Univerzita Hradec Králové
Jakub Marek	Krajský úřad Středočeského kraje, Praha
Jakub Mlynář	Centrum vizuální historie Malach, Praha
Zdeněk Nebřenský	Filozofická fakulta UK, Praha
Aleš Novák	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Veronika Seidlová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Franz Schindler	Institut für Slavistik, Justus-Liebig-Universität, Giessen (Německo)
Karel Schmeidler	Ústav soudního inženýrství VUT, Brno
Peter Simonič	Faculty of Arts, University of Ljubljana (Slovinsko)
Csaba Szaló	Fakulta sociálních studií MU, Brno
Karolína Šedivcová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Daniel Topinka	Filozofická fakulta UP, Olomouc
Jiří Tourek	Fakulta humanitních studií UK, Praha
David Verbuč	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Josef Vojvodík	Filozofická fakulta UK, Praha
Markéta Zandlová	Fakulta humanitních studií UK, Praha